

MIEJSCE PARTII POLITYCZNYCH W SYSTEMIE POLITYCZNYM UKRAINY

Partie polityczne są rozpatrywane jak instytucja systemu politycznego, którą usiłują manipulować różne siły społeczno - polityczne. Partie polityczne co raz częściej występują jako podmiot polityczne i aktywnie uczestniczą w kształtowaniu oraz realizacji polityki państwowej. W ramach zaznaczonej problematyki szczegółowo rozpatruje się poziom zaufania do instytucji systemu politycznego. Zbadano współczesny stan rozwoju partii politycznych oraz ich wpływ na parytetowe współoddziaływanie na organy władzy państwowej w celu realizacji polityki państwowej. Przeprowadzono analizę polegającą na wyznaczeniu miejsca oraz roli partii politycznych w państwowotwórczych procesach na Ukrainie.

Słowa kluczowe: zaufanie do instytucji politycznych, partia polityczna, system polityczny, społeczeństwo obywatelskie, proces polityczny.

PLACE OF POLITICAL PARTIES IN THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE

Political parties are considered as institutions of political system; various social and political forces are trying to manipulate them.

Political parties serve as the subjects of politics and take an active part in the formation and implementation of state policy. In the framework of these issues we consider the level of trust to institutions of the political system with more details. The current state of development of political parties in establishing a parity of interaction with public authorities to implement public policy is investigated. The determining the place and role of political parties in Ukraine is analyzed.

Key words: trust to political institutions, political party, political system, civil society, political process.

МІСЦЕ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Політичні партії розглядаються, як інституції політичної системи, якими намагаються маніпулювати різні соціально-політичні сили. Політичні партії все більше виступають суб'єктами політики та беруть активну участь у формуванні та реалізації державної політики. В рамках вказаних проблем детальніше розглядається рівень довіри до інститутів політичної системи. Досліджено сучасний стан розвитку політичних партій у налагодженні паритетної взаємодії з органами державної влади для реалізації державної політики. Здійснено аналіз визначення місця та ролі політичних партій у державотворчих процесах України.

Ключові слова: довіра до політичних інститутів, політична партія, політична система, громадянське суспільство, політичний процес.

Постановка наукової проблеми та її значення. Становлення і розвиток політичних партій в Україні відбувається суперечливо. В Україні після проголошення незалежності розпочалася розбудова демократичних інститутів, зокрема політичних партій.

Наскільки демократичніша політична система і розвинуте громадянське суспільство, чим більше є вибір форм активності політичних партій, тим легше населенню захищати свої права, тим більше у них можливостей щодо реалізації в різних сферах життєдіяльності суспільства.

Yaroslav Yarosh

*docent Katedry
Politologii i Administracji
Publicznej
Wschodnioeuropejskiego
Uniwersytetu
Narodowego
imienia Łesi Ukrainki
doktor nauk
politycznych, docent
(m. Łuck, Ukraina)*

Значні соціально-економічні й політичні зміни в більшості суспільств, що відбулися в XXI ст., супроводжувалися зміною поглядів на можливості політичних партій. Рівень демократизації політичної системи в країні поступово стає вагомим фактором для вступу до міжнародних об'єднань, налагодження дипломатичних, економічних, культурних та інших зв'язків між суб'єктами на міжнародній арені.

Сьогодні важливим для України є процес залучення політичних партій до реалізації державної політики. Євроінтеграційні прагнення України ставлять завдання реорганізації всієї структури прийняття суспільно-політичних рішень, що передбачає необхідність створення механізму розвитку незалежної позадержавної експертизи. Одним із напрямів таких трансформаційних процесів має стати залучення політичних партій до управлінської діяльності.

У цьому контексті важливим є розуміння процесу вироблення політики в Європейському Союзі, усвідомлення європейських норм і стандартів прийняття політичних рішень. Саме цим визначається необхідність вивчення європейської практики щодо залучення політичних партій до реалізації політики як сфери суспільної життєдіяльності.

В Україні політичні партії можуть діяти легально і застосовувати різні форми впливу на державотворчі процеси. В умовах модернізації та трансформації політичної системи, яка триває в Україні, політичні партії відносяться до активних учасників політичного процесу. На даний час Україна потребує пошуку нових діалогових форм співпраці політичних партій та органів державної влади. Це і актуалізує питання їх дослідження.

Для української політичної науки це визначає актуальність визначення місця політичних партій у політичній системі України та проведення дослідження співпраці політичних партій з органами державної влади. Адже саме політичні партії можуть сприяти розвитку громадянського суспільства та покращувати соціальний діалог між громадянами і органами державної влади.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Останнім часом у вітчизняному науковому середовищі спостерігається значне підвищення інтересу до функціонування суб'єктів політичного процесу. У той же час огляд вітчизняної наукової літератури дає підстави констатувати, що проблема комплексного дослідження місця політичних партій у політичній системі України ще не стала об'єктом спеціальних досліджень.

Специфіка наукового пошуку, щодо співпраці політичних партій та органів державної влади, віддзеркалює потребу висвітлити прикладні та теоретичні аспекти проблеми. Суттєвий внесок у дослідження процесів трансформації інституцій політичної системи, взаємодії органів державної влади та політичних партій в Україні зроблено у працях В. Бортнікова, Є. Бородіна, В. Лугового, Ю. Левенця, В. Майбороди, В. Малиновського, М. Примуша, В. Яцуби та інших [1; 2].

Соціологічним аспектам інституційного розвитку політичних партій присвячені роботи О. Балакіревої, О. Ганюкова, В. Головенька, І. Демченко, Н. Дудар, М. Перепелиці, М. Міщенко, О. Яременко та інших [4].

Місце та роль інститутів політичної системи в Україні широко досліджується вітчизняними науковцями. Цю проблематику розробляють Т. Базовкін, В. Бебик, А. Білоус, В. Журавський, О. Корнієвський, В. Кремін, М. Михальченко, С. Рябов, В. Танчер, М. Томенко, Л. Угрин, Ф. Рудич, В. Якушик [5].

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – здійснити комплексний аналіз щодо визначення місця та ролі політичних партій у державотворчих процесах України. Досягнення поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати рівень довіри до політичних інститутів; показати специфіку розвитку політичних партій; проаналізувати рівень впливу політичних партій на державотворчі процеси в Україні.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Актуальність роботи полягає у тому, що основою досліджуваної проблеми виступають безпосередні відносини влади і політичних партій в умовах трансформації політичної системи в Україні. Участь суб'єктів політики (уряду, парламенту, політичних партій і громадських організацій тощо) у процесі здійснення державної політики сприяють їх взаємодії та перетворюють ці взаємозв'язки у упорядкований процес із визначеною структурою відносин, що і дозволяє їм здійснювати державну політику.

На даний час, перед українським суспільством постає проблема легітимації політичних інститутів, зокрема політичних партій. Вихід України із СРСР був продовженням

мирної традиції розвалу комуністичного блоку і сам створив традицію демократичного реформаторства, яка стала особливістю політичного життя України. Легітимація та апеляція до національної солідарності була цілком природною для всіх суб'єктів державотворення. Проблема полягала тільки в тому, чи буде ця легітимація мати європейський характер.

Сучасні політичні процеси в Україні зумовлюють досить складні та неоднозначні ціннісні трансформації в суспільстві. Різка соціальна поляризація, розшарування в суспільстві, тривала політична криза породжують втрату довіри до політичних інститутів. Тому особливим чином актуалізується увага до тих соціальних детермінант, які сприяли б процесам інтеграції та демократизації суспільства, посилили б тенденцію позитивної соціальної динаміки, забезпечили б ефективне функціонування громадянського суспільства. Такою ціннісною детермінантою, щодо функціонування політичних партій, може виступати феномен довіри, який часто визначають як «індекс довіри», що відображає ступінь надійності певного соціального середовища, його відповідності цінностям, потребам, прагненням, сподіванням громадян.

Довіра є складним ієрархічним соціальним явищем, що відображає певне ціннісне відношення, яке має характер очікування бажаного результату та базується на впевненості в ефективності дій об'єкта довіри, визнанні його діяльності, що відповідає власним інтересам. Виокремлюють три види довіри: до себе, до інших людей, до світу. Також розмежовують довіру міжособистісну (як довіру до людей) та інституціональну (як довіру до політичних інституцій). Довіра є базовим елементом громадянського суспільства. Адже засадничою умовою для громадянського суспільства є добровільні форми об'єднань, які існують поза державою. Ці об'єднання у своїй діяльності використовують довіру, як обов'язковий елемент. І саме політичні партії повинні мати значний рівень довіри для ефективного реалізації свої програм. Однак, в Україні, рівень довіри до політичних партій є вкрай низьким.

Рівень довіри свідчить про готовність суспільства в цілому до формування стосунків відкритого типу та співробітництва на основі демократичних принципів. Довіра розглядається як система позитивних налаштувань людини щодо інших людей на основі певної сукупності особистісних та групових цінностей. Набір цих цінностей при толерантному ставленні визначає орієнтацію на позитивне сприйняття відмінностей інших. Необхідною умовою виникнення зазначених феноменів є досить високий рівень політичної культури.

Сьогодні в Україні існує проблема із довірою, і насамперед з довірою до інститутів влади та політичних партій. Є. Головаха відзначає, що таких низьких показників довіри до влади, які має Україна, в Європі просто не спостерігається. Ті країни, які ідуть по сусідству з Україною в рейтингу недовіри до політиків і політичних партій – Болгарія і Греція, – перебувають нині у глибокій кризі. «З цього можна зробити висновок, – каже соціолог, – що Україна також, на перший погляд, перебуває у цій самій глибокій кризі. Хоча для України це зовсім не несподіванка, як для Греції, а такий собі природний стан» [6].

За показниками довіри до інститутів влади Україна, за даними Європейського соціального дослідження, посідає останні місця серед європейських країн. Зокрема, довіра українців до парламенту становить 1,99 бала за 10-бальною шкалою (останнє місце серед 26 європейських країн), довіра до судово-правової системи становила 2,26 бала (останнє місце), довіра до міліції – 2,5 бала (останнє місце). За довірою до політиків (1,85 бала) Україна випереджає лише Грецію, а за довірою політичним партіям (1,99 бала) випереджає лише Грецію і Хорватію і розміщується на одному рівні з Болгарією. Порівняння чотирьох хвиль дослідження засвідчує, що найвищі показники рівня довіри до державних інститутів були у 2005 році, а найнижчі – у період кризи 2009 року [6].

Варто відзначити, що для європейських країн недовіра до політичних партій і політиків це майже катастрофа і свідчення великих проблеми з підтриманням нормального життя і демократії, то в таких країнах, як Україна, це іноді є свідченням не про те, що вичерпався людський потенціал, а навпаки, про те, що може він ще остаточно не вичерпався. «Тому що наша пострадянська дійсність така, – відзначає Є. Головаха, – що чим вища довіра до влади в країні, тим менше там політичних та інших свобод для громадян. І виявляється, що іноді те що у світі вважається визначальним фактором

інтеграції, стабілізації і позитивного сталого розвитку країни, в наших умовах це шлях до стагнації, дефляції та безперспективності» [6].

Інша справа – недовіра реформам. Цей процес є справді негативним, бо для того, щоб країна вийшла на певний шлях євроінтеграції, задекларований тією ж владою, вона має перш за все більш ефективно, більш рішуче здійснювати реформування політичної системи. Україні так і не вдалося, незважаючи на багато декларативних заяв, розробити реальну програму реформ і зробити так, щоб люди побачили в цих реформах не тільки шлях до збагачення, а й шлях до загального покращення ситуації в країні.

Однією із вагомих причин ситуації недовіри в Україні є нерозвиненість та слабкість громадянського суспільства. Серед основних чинників гальмування процесу формування громадянського суспільства в Україні можемо виокремити такі: невідповідність між проголошеними демократичними цінностями і реально діючими в суспільстві; не сформованість партійної системи та досить сильна конфронтація між політичними партіями; слабка дієвість та неефективність інституцій громадянського суспільства, що й пояснює викривленість стосунків між державою і громадянським суспільством, їх конфронтаційність; відсутність стійких економічних чинників для формування середнього класу; нестабільний характер сучасної політичної ситуації. Для ефективного функціонування громадянського суспільства обов'язковим має бути високий рівень культури довіри між громадянами на трьох взаємовизначаючих рівнях: міжособистісному, організаційному, інституційному [3]. Довірчі відносини, базуються на принципах взаємної відповідальності та обов'язку, забезпечуючи координованість суспільства, стимулюючи утворення вільних асоціацій, зменшуючи соціальне напруження та даючи впевненість у завтрашньому дні.

Політичні партії відіграють важливу роль у демократизації політичної системи в Україні, становленні демократії, захисту прав громадян, у вирішенні загальнонаціональних і регіональних завдань, пов'язаних із розвитком суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Взаємодія політичних партій та органів державної влади варто розглядати, як засновану на об'єктивно існуючих взаємозв'язках, законодавчих принципах та ініціативі сторін, упорядковану і погоджену діяльність, що здійснюється у вигляді співробітництва, підтримки та взаємної допомоги. Дослідження об'єктів і суб'єктів реалізації державної політики дозволило визначити її як стан, що передбачає реалізацію в суспільстві загальних принципів соціальної справедливості, забезпечення громадянам держави якісних життєвих стандартів. З огляду на це зазначимо, що взаємодія політичних партій і органів державної влади у процесі формування та реалізації державної політики сприятиме оптимальному і комплексному вирішенню спільних завдань та демократизації політичної системи суспільства.

Специфіка політичних процесів в Україні зумовлюють трансформацію політичної системи. Розшарування суспільства, різка соціальна поляризація, тривала політична криза породжують втрату довіри до політичних партій. Тому особливим чином актуалізується увага до тих чинників, які сприяли б процесам інтеграції та демократизації суспільства, посилили б тенденцію позитивної соціальної динаміки, забезпечили б ефективне функціонування політичної системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bortnikov V. Politychna uchast i demokratiia: ukrainski realii / V. Bortnikov [monohrafiia] – Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2007. – 524 s.
2. Levenets Iu. Derzhava u prostori hromadianskoho suspilstva / Iu. Levenets – K: Osvitnia knyha, 2006. – 270 s.
3. Lehitymatsiia vlyady: i dovira i tolerantnist yak chynnyky sotsialnoho buttia. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: social-science.com.ua/article/650.
4. Molod Ukrainy u dzerkali sotsiolohii / Zah.red. O.Balakirievoi, O.Yaremenka. – Kyiv: UISD, 2001. – 210 s.
5. Politychna systema ta instytuty hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini: Navch. posibnyk / F.M.Rudych, R.V.Balaban, Iu.S.Hanzhurov ta in. – K.: Lybid, 2008. – 440 s.
6. Fond Demokratychni initsiatyvy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.dif.org.ua/ua/commentaries/.. /djowjdgowopgipwergprihgp.htm.

PLACE OF POLITICAL PARTIES IN THE POLITICAL SYSTEM OF UKRAINE

J. JAROCH

Statement of scientific problem and its significance. The formation and development of political parties in Ukraine is controversial. In Ukraine after independence, began the development of democratic institutions, particularly political parties.

How more democratic political system and developed civil society, the more there is a choice of forms of activity of political parties, the easier it is for people to defend their rights, the more opportunities they have to implement in various spheres of society.

Significant socio-economic and political change in most societies, held in the twenty-first century, accompanied by the changing attitudes of political parties. The level of democratization of the political system in the country is gradually becoming an important factor for joining international organizations, establishing diplomatic, economic, cultural and other relations between actors in the international arena.

Today important for Ukraine is the process of bringing political parties to the implementation of public policy. European integration aspirations of Ukraine set the task of redesigning the entire structure making public-policy decisions, which implies the need for a mechanism for the development of independent posavlje examination. One such transformational processes should be to attract the political parties to management activities.

In this context, important is the understanding of the policy making process in the European Union, the realization of the European norms and standards of political decision-making. It was determined that the need to examine European practice regarding the involvement of political parties to implement the policy as spheres of a public life.

In Ukraine, political parties could act legally and apply various forms of influence on the process. In the context of modernization and transformation of the political system, which continues in Ukraine, political parties are active participants in the political process. Currently, Ukraine requires the search for new interactive forms of cooperation of political parties and public authorities. This actualizes questions of their study.

For the Ukrainian political science this determines the importance of determining the place of political parties in the political system of Ukraine and carrying out research cooperation of political parties with the state authorities. After all, political parties can contribute to the development of civil society and to improve social dialogue between citizens and public authorities.

Analysis of recent research on this problem. In recent years, domestic scientific community there has been a significant increase in interest in the functioning of subjects of political process. At the same time, a review of Russian scientific literature gives grounds to state that the problem of a comprehensive study of the place of political parties in the political system of Ukraine has not yet become the object of special studies.

Specifics of scientific research, cooperation of political parties and public authorities, reflects the need to cover the applied and theoretical aspects of the problem. A significant contribution to the study of the processes of transformation of political institutions, the interaction of public authorities and of political parties in Ukraine made in the works of V. Bortnikov, Is. Borodin, V. Lugovoi, Y. Levenets, V. Mayboroda, V. Malinovsky, N. Primula, V. Yatsuba and other [1; 2].

Sociological aspects of institutional development of political parties dedicated to the works of A. Balakirev, A. Kanukova, V. Golovenko, I. Demchenko, N. Dudar, N. Quail, M. Mishchenko, O. Yaremenko and others [4].

The place and role of political institutions in Ukraine extensively investigated by Russian scientists. These issues develop S. Bazovkin, V. Bebig, A. Belous, V. Zhuravskii, A. Kornievsky, V. Kremen, N. Mikhalchenko, S. Ryabov, V. Tancher, N. Tomenko, L. Uhrin, F. Rudich, V. Yakushik [5].

The purpose and objectives of the study. The aim of this work is to carry out a comprehensive analysis to determine the place and role of political parties in Ukraine. Achieving this goal implies the need to solve the following tasks: to define the level of trust in political institutions; to show the specificity of the development of political parties; to analyse the level of influence of political parties on the processes in Ukraine.

The main material and justification of the results of the study. The relevance of the work lies in the fact that the basis of the problem under study are the direct relations of power and political parties in the conditions of transformation of political system in Ukraine. The participation of policy actors (government, Parliament, political parties and public organizations) in the process of implementing public policies contribute to their interactions and transform these relationships in an orderly process with a certain structure of relations that allows them to implement public policies.

At present, the Ukrainian society faces the problem of legitimizing political institutions, particularly political parties. The exit of Ukraine from the USSR was the continuation of the peaceful traditions of the collapse of the Communist bloc, and he created the tradition of democratic reformism that became a feature of political life of Ukraine. Legitimation and the appeal to national solidarity was quite natural for all subjects of the state. The problem was only, whether the legitimization to have a European character.

Modern political processes in Ukraine stipulate a rather complex and ambivalent value of transformation in society. A sharp social polarization, stratification of society, the protracted political crisis give rise to a loss of confidence in political institutions. So in a special way actualizarea attention to the social determinants that facilitate the processes of integration and democratization of the society, strengthened the positive trend of social dynamics, would ensure the effective functioning of civil society. This value determinant regarding the functioning of political parties, may be the phenomenon of trust, which is often defined as "confidence index", which reflects the degree of reliability of a certain social environment, its compliance with the values, needs, aspirations, the aspirations of citizens.

Trust is a complex hierarchical social phenomenon that reflects certain values and attitudes, which has the character of expectation of the desired result and is based on the belief in the effectiveness of the trust object, and the recognition of its activities that meets their own interests. There are three types of trust: to yourself, to others, to the world. Also distinguish between interpersonal trust (trust) and institutional (trust in political institutions). Trust is a basic element of civil society. After all, the fundamental condition for civil society are voluntary associations that exist outside the state. These associations in their activities use the trust as required. And that political parties must have a significant level of trust for effective implementation of their programs. However, in Ukraine the level of trust in political parties is extremely low.

The level of trust indicates the willingness of society in General to the formation of open-type relationship and cooperation based on democratic principles. Trust is regarded as a system of positive settings of the person in relation to other people based on a certain set of personal and group values. Set these values when tolerated determines the orientation of the positive perception of the differences of others. Necessary condition for the emergence of these phenomena is the high level of political culture.

Today in Ukraine there is a problem with trust, especially trust in government institutions and political parties. Is. Golovakha said that such low levels of confidence in the government, which has Ukraine, in Europe, just not observed. Those countries that are neighbouring with Ukraine in the rating of distrust in politicians and political parties – Bulgaria and Greece – are now in deep crisis. "From this we can conclude, – says the sociologist – that Ukraine also, at first glance, is in the deepest crisis. Although Ukraine is not a surprise, as for Greece, a sort of a natural condition" [6].

In terms of confidence in the institutions of power in Ukraine, according to the European social survey, occupies the last place among European countries. In particular, the trust of Ukrainians to the Parliament is 1.99 points on a 10-point scale (the last place among 26 European countries), the credibility of the judicial system made up 2.26 points (last place), the credibility of the police – 2.5 points (last place). For trust in politicians (1.85 points) Ukraine is ahead of only Greece, and trust in political parties (1.99 points) is ahead of only Greece and Croatia and is on the same level with Bulgaria. The comparison of the four waves of the study shows that the highest level of trust in public institutions was in 2005 and the lowest in the period of crisis 2009 [6].

It is worth noting that for European countries distrust of political parties and politicians is almost a disaster and the evidence of big problems with maintaining a normal life and democracy, in such countries as Ukraine, it sometimes does not indicate the fact that dried up human

potential, but rather that maybe he's still not completely dried up. "Because our post-Soviet reality is – notes. Golovakha, that the higher the credibility of the government in the country, the less there is of political and other freedoms for citizens. And it turns out that sometimes what in the world is a determining factor of integration, stabilization and positive sustainable development of the country, in our conditions is the path to stagnation, deflation and hopelessness" [6].

Another thing – no confidence in the reforms. This process is really negative, because in order to get the country started on the path of European integration, declared by the same authority, it must, above all, more efficiently and more decisively to reform the political system. Ukraine did not manage, despite a lot of declarative statements to develop a real program of reforms and to make sure that people saw these reforms as not only the path to enrichment, but also the path to overall improvement of the situation in the country.

One of the biggest reasons of distrust of the situation in Ukraine is the lack of development and weak civil society. Among the main factors braking the process of formation of civil society in Ukraine can highlight the following: the discrepancy between the professed democratic values and a real force in society; the aborted party system and a strong enough confrontation among political parties, weak efficiency and inefficiency of the institutions of civil society, which explains the curvature of the relationship between the state and civil society, their confrontation; the lack of sustainable economic factors of the formation of the middle class; the fragile nature of the current political situation. For the effective functioning of civil society must be a high level culture of trust between citizens *vzaimoposhchi* on three levels: interpersonal, organizational, institutional [3]. A trust relationship based on the principles of mutual responsibility and duty, ensuring the coherence of the society, stimulating the formation of free associations, reducing social tension and giving confidence in the future.

Political parties play an important role in the democratization of the political system in Ukraine, establishment of democracy, the protection of the rights of citizens in solving national and regional problems associated with the development of society.

Conclusions and prospects for further research. The interaction of political parties and public authorities should be regarded as based on objectively existing relations, the principles and the initiative of the parties, orderly and coordinated activity that is carried out in the cooperation, support and mutual assistance. The study of objects and subjects of implementation of state policy has allowed to define it as a state that provides for the implementation in society of the General principles of social justice, ensuring that citizens of the state quality of life standards. Given this, we note that the interaction of political parties and public authorities in the process of formation and implementation of state policy will encourage the optimum and integrated solutions to common problems, and the democratization of the political system of society.

The specificity of political processes in Ukraine predetermine the transformation of the political system. The stratification of society, sharp social polarization, the protracted political crisis give rise to a loss of confidence in political parties. So in a special way actualizarea attention to those factors that would facilitate the processes of integration and democratization of the society, strengthened the positive trend of social dynamics, would ensure the effective functioning of the political system.

REFERENCE:

1. Bortnikov V. Politychna uchast i demokratiia: ukrainski realii / V. Bortnikov [monohrafiia] – Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2007. – 524 s.
2. Levenets Iu. Derzhava u prostori hromadianskoho suspilstva / Iu. Levenets – K: Osvitnia knyha, 2006. – 270 s.
3. Lehitymatsiia vlady: i dovira i tolerantnist yak chynnyky sotsialnoho buttia. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: social-science.com.ua/article/650.
4. Molod Ukrainy u dzerkali sotsiologii / Zah.red. O.Balakirievoy, O.Yaremenka. – Kyiv: UISD, 2001. – 210 s.
5. Politychna systema ta instytuty hromadianskoho suspilstva v suchasni Ukraini: Navch. posibnyk / F.M.Rudych, R.V.Balaban, Iu.S.Hanzhurov ta in. – K.: Lybid, 2008. – 440 s.
6. Fond Demokratychni initsiatyvy. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.dif.org.ua/ua/commentaries/.. /djowjdgowopgipwergprihgp.htm.